

Modernség-jelenségek a vajdasági magyar irodalomban

A már régebb óta érlelődő szándékból sarjadó végső elhatározást, hogy a vajdasági magyar irodalmi modernség jelenségeivel foglalkozzak, a Rimbaud-tól kölcsönzött címmel – „Modernnek kell lenni mindenestül”, igaz, megtoldva a kétségbevonásra feljogosító zárójelbe illesztett kérdőjellel – hirdetett konferencia szervezői felkérése és a vele szinte egy időben megjelent vers, Brasnyó István *Mutatványosok* (Magyar Szó, 1994. június 16.) című költeménye adta, amelyet (Brasnyó költészetének mai besorolása ellenére) „mindenestül” modern szöveggént olvastam. Abban, aki valamelyest is ismeri a vajdasági magyar irodalom utóbbi néhány évtizedének alakulásrajzát, felmerülhet a kérdés: lehet-e egy Brasnyó-vers modern? A kétely – ha a modernizmust a szuper-avantgárral azonosítjuk – kétségtelenül jogos, és ugyanakkor teljesen értelmetlen is, nemcsak azért, mert a modern tágabb jelentésű fogalom az avantgárdnál, afféle nemfogalom, hanem, mert jelzi a modernséget meghatározó kritériumok, szempontok tetőlegességét, ingatagságát, következképp bonyolultságát is.

A kihívást – szembenézni a modernség problémájával – számomra csak fokozza annak lehetősége, hogy a vizsgálódás a szakmai köztudat szerint egy jelentős szegmen-tumában kifejezetten modernnek (egyesek szerint moderneskedőnek) ítélt vajdasági magyar irodalom viszonylatában végezhető el. Ez a szembenézés nemcsak lehetőség, hanem szükségesség is, kivált az utóbbi két-három év megnyilatkozásait ismerve.

Aki figyelemmel kíséri a vajdasági magyar irodalom legújabb recepcióját, észre-veheti azt a változást, amely a Symposion által meghonosított és képviselt avantgárral – mint a modernség egyik szélsőséges, ám vitathatatlanul eklatáns változatával – kap-csolatban az utóbbi időben lejátszódik.

Természetes, hogy a hatvanas évek irodalmi hangfalattörésének robaja idővel fokozatosan csitult, de emléke megőrződött. Az egykor irigyelt vajdasági irodalmi modernség, amely a magyarországi irodalomban akkor idegen, szinte tiltott megnyilatkozási formát jelentette, irodalomtörténeti tényvé vált, de egy ideig, részben ma is még inspirál, főleg fiatalokat, többen követőivé szegődtek, hivatkoztak rá, példálóztak vele, még ha nemegyszer mint egy csodabogárszerű irodalmi kategóriával vagy jelenséggel is, míg nem a nyolcvanas évek végétől kezdve formálódna a mai is tapasztalható viszonyulás változatai.

Hogy ne tévedjek a mindent és semmit tetszetős általánosság erdejébe, megkísérlem túlnyomórészt egyetlen író, a Symposion fémjelezte modernséget a kezdetektől napjainkig legkitartóbban és legkövetkezetesebben képviselő Tolnai Ottó példáján konkretizálni, így bemutatni az egykoron paradigmaváltás értékű jelenséghez való mai viszonyulási formákat.

Alaptény, s ez mindennél fontosabb, hogy Tolnai Ottó verseit, novelláit rendszeresen és gyakran közlik a folyóiratok, megjelennek könyvei. (Az utóbbi tíz évben a *Vidéki Orfeusz* című válogatott versektől errefelé: *Virág utca 3*, regény, 1983, *Rokokó*, versek, 1986; *Gyökérrágó*, versek, 1986; *Prózák könyve*, 1987; *Wilhelm-dalok, árvacsátb*, *Versék könyve* – mindhárom versek s mindhárom 1992-ben, ugyanakkor: *A meztelen bohóc*, összegyűjtött képzőművészeti írások.) A Tolnai-féle irodalmi jelenség tehát jelen van, egzisztál, megismerhető. De otthon, a Vajdaságban inkább csak tudomásul veszik, egyre ritkábban foglalkoznak vele kellő alaposággal, felkészültséggel, a könyvekről afféle ismertető meg-megjelennek, ám értékes elemző kritika nem készül róluk. Egyfelől, mert – sajnos – a közép- és idősebb nemzedék kritikusi vagy elhallgattak, vagy ritkán szólalnak meg, másfelől – ez talán még sajnosabb –, mert nincs vérbéli fiatal kritikus, olyan, aki késztetést érezne ezzel a költéssel, s a Symposionnal mint olyannal foglalkozni, aki pedig erre képes, és foglalkozik is vele (Utasi Csilla), inkább nem otthon publikál. Ezzel szemben az új Tolnai-köteteknek, elsősorban az 1992-ben megjelent három verseskönyvnek örvendetes módon jelentős magyarországi recepciója van. Mindenekelőtt a fiatal, megszólalásuk formanyelvét alakító kritikusok (Bazsányi Sándor, Mikola Gyöngyi, Magyar Zoltán – hogy csak néhány, találmra kiragadott nevet említsek) írtak/írnak nemcsak biztonságot mutató témabeli jártassággal, hanem azonosulni tudó befogadói, s egyben korszerűen elemző készséggel.

Külön recepciós csoportot jelentenek az összefoglalók, melyekben vagy név szerint említődik Tolnai, vagy a Symposionra mint a magyar irodalmi modernség egyik eklatáns példájára utalnak, kimondatlanul beleértve Tolnai munkásságát is. Keresztury Tibor, aki a romániai Kovács András Ferenc költészetéről készít tanulmányvázlatot, a „szemléleti-poetikai” átrendeződés impulzív előzményeit említve írja: „A legfajsúlyosabb [...] ilyen periódus az első *Symposion*-nemzedék, és különösen Tolnai Ottó és Domonkos István hatvanas évekbeli működéséhez köthető” (Keresztury Tibor: „Verezenészász közeleg”. In: Csipesszel a lángot. 1994. 71. old.). Napjaink legtöbb érdeklődést kiváltó tanulmánykönyvében, Kulcsár Szabó Ernőnek irodalmunk 1945 és 1991 közötti történetét vázoló munkájában három helyen fordul elő Tolnai neve. Amikor a szerző a hetvenes évek költészetéről ír, a „költői nyelv dekonstrukcióját” említve, ilyképpen: „Sokkal határozottabb jelzései vannak az ilyen törekvésnek Tolnai Ottó (1940) költészetében, aki – mivel határozottabban nyúlt az avantgarde poétikák hagyományához – versei világába szinte kezdetektől fogva beépítette a képtelen és a lehetetlen játékos tudomásúlvételének nyelvi-poetikai technikáját (*Legyek karfiol*, 1973, *Virág-*

por, 1980).” Másodsorra a prózáról szóló részben utal Tolnaira, ki „*Rovarház* (1969) c. regényével voltaképpen elsőként tette kérdésessé azt a prózapoétikai hagyományt, amelynek jegyében a hatvanas évek magyar epikája próbált szembesülni a korszak új alakban jelentkező kérdéseivel. A *Gogol halála* (1972) c. kötet elbeszélései is azt az avantgarde alkotásmódot részesítik előnyben, amelynek hatásformái döntően az abszurd emberi szituáltságra visszautaló játékos-ironikus szövegszerűségéből táplálkoznak” (136–137. old.). Majd végül Grendel Lajos „elbeszélésképletét” ismertetve hivatkozik legújabb irodalomtörténetünk szerzője Tolnai relativizáló technikájára (167. old.). S itt kell említeni Fried Istvánnak a könyvről írt kritikája néhány mondatát: „Az egyik ilyen mozzanat – melyről a kritikus a vitatás igénye nélkül számol mint benne megőrződött emlékről –, amely [...] nem kap elég hangsúlyt Kulcsár Szabótól, az a tény, hogy a vajdasági magyar irodalom (és irodalomtudomány), elsősorban az *Új Symposion* és köre, olyan modernnek tetsző vagy 'avantgárd' fejleményeket közvetített a magyar olvasóknak, amelyekről a 'játékonyan' őrködő irodalompolitika elzárta Magyarország érdeklődő publikumát.” Majd így folytatja: „Arról is van szó, hogy Bori Imre első könyveiben egy egészen más magyarirodalom-kép, egészen más XX. századi magyar irodalom jelent meg, mint a 'spenóttal' hitelesített hivatalos felfogásban. Emellett az akkor még szabadabb szerb, horvát és szlovén irodalom és irodalomelmélet számos eredménye jutott be – vajdasági közvetítéssel – a magyar irodalomba, jóllehet, az irodalmi következmények esetlegesen és egyenetlen értékűek voltak” (Fried István: *Ezredvégi irodalomtörténet. Tiszatáj 1994/1*, 51. old.).

Mindezek az idézetek, melyek megtoldhatók tanulmányok, interjúk részleteivel, hivatkozásaival, azt bizonyítják, hogy a Symposionnal fémjelzett hatvanas, s részben hetvenes évek vajdasági modern irodalmi vonulatát jelenségértékűnek tartják, s összekötik az akkori vagy inkább időben valamivel későbbi magyarországi, valamint romániai, szlovákiai és nyugati magyar irodalmi avantgárddal (Tandori Dezső, Orbán Ottó, Petri György, Oravecz Imre, Zalán Tibor, Esterházy Péter, Szócs Géza, Grendel Lajos, Kemenes Géfin László nevét szokták közben említeni), mint a legújabb irodalmi paradigmaváltásunk bizonyítékát.

Ezek a lényegében a magyar irodalom „felszabadítására” utaló hivatkozások *poétikai jellegűek*. Újabbán viszont *politikai* és *kisebbségpolitikai* vonatkozású utalások is előfordulnak, fel-feltűnnek. Ilyen közelítést mutat a Symposionnal fémjelzett vajdasági irodalmi avantgárdra vonatkozó, Magyarországon újabbán többször is kifejtett vajdasági szemlélet, mely szerint „kiderül”, hogy a jugoszláviai magyar irodalom ún. modernistáit csúnyán lépre csalták, cudarul megmanipulálták. Azzal, hogy államilag engedélyezték a kifejezés teljes szabadságát, valójában elvonták az írók figyelmét a kisebbség gondjairól, s így ők akárha öntudatlanul is, de nemzet- és kisebbségárgulást követtek el, mert nem „közösségen gondolkodó írástudók”-ként viselkedtek. Kivált a leginkább modernnek tartott *Új Symposion* „okozott – sok kárt is – a vajdasági magyarságnak”, mert „nem vállalta fel [...] a sorskérdéseket, eltávolította az irodalmat teljes hermetikusságával az olvasóközönségtől, és ilyen módon nem tudta betölteni a szerepét”, hangoztatta többször is Dudás Károly, de idézhettem volna például Vajda Gábort is (l.: Magyar írók világtalálkozója. Kaposvári Művészeti Fórum, 1992.). A revíziót nemzeti-kisebbségi pozíciókról deklaráló, tehát nem tényszerűen, nem elemzéssel alátámasztott otthoni hangokhoz társul immár magyarországi visszhangként Domokos Mátyás írása, melyből megtudni, hogy a „neoavantgárd és tranzavantgárd stílus és szemlélet” a titóizmus eszköze volt egyrészt a szocreált propagáló Szovjetunió ellen, másrészt pedig

azoknak a „rohasztó folyamatok”-nak eltitkolására, amelyek a „kvázijóléti és kváziszabad” Jugoszláviát jellemezték, illetve eszköz volt annak hirdetésére, hogy a „létező szocializmus kiátkozott jugoszláviai különútján sikerült megoldani a forradalmian új erkölcs emberi problémáját”. Szerencsére, szögezi le a kritikus Gion Nándornak, kinek még 1969-ben írt *Testvérem, Jóob* c. regényére emlékezik vissza, bár az „Új Symposion köréhez” tartozott, „regényével egészen más módon ars poetica szolgálatába szegődött”; nem formájában, hanem tartalmi vonatkozásban volt „XX. századi modern és kínosan időszzerű, azzal, hogy „az egyetemes jugoszláv skizofréniának az átvilágítását”-t végezze el (Domokos Máttyás: Találtam egy könyvet. Holmi, 1994/10, 1514–1516. old.).

Nem véletlenül kerül előtérbe a Symposion, úgy is, mint mozgalom, s úgy is, mint az „új” jelzővel ellátott, a mozgalomtól tehát némileg megkülönböztetett folyóirat is, ha a vajdasági irodalmi modernség a téma. Való, hogy az 1961 karácsonyát megelőzően az akkori Ifjúság című hetilapban megjelent Symposion című irodalmi-kritikai melléklettel újfajta irodalomeszmény kezd meghonosodni a Vajdaságban. De bizonyos az is, hogy a Symposion hozta újszerűség nem a semmiből nő ki, nem előzménytelen, még ha ez a fiatal irodalom büszkén hangoztatja is gyökértelenségét, illetve, hogy a követendő mintái másutt vannak. Ezzel szemben vitathatatlan, ami ma már irodalomtörténeti tény, hogy a Symposion képviselte modernség hajszálgökei az ötvenes évek Hídjába nyúlnak vissza, attól függetlenül, hogy a mozgalom nem vállalt közösséget sem az 1945 után évekig kötelező irányzattal szembe forduló írókkal, akik az ötvenes évek elején-közepén a Majtényi Mihály, majd Herceg János szerkesztette Hídban publikálva perelték vissza a politikától az irodalom önelvűségének jogát, s voltak ilyképpen egy adott pillanatban modernnek, sem pedig az 1957 júniusától a Major Nándor szerkesztette Híddal – a Symposion-nemzedék nem egy írója-költője ennek lapjain lép először az irodalmi nyilvánosság elé –, amely provincializmus ellen hirdetett programjával nemcsak modern kíván lenni, hanem elkezdte azt az irodalmi harcot, amit majd a Symposion folytat. Ugyancsak megemlítendő, hogy a készülődés fázisában jelentkezik nem egy fiatal kortárs író, aki ha nem is lesz a mozgalom katonája (Deák Ferenc, Gulyás József, Torok Csaba), de hozzájárul a Symposion terjesztette modern irodalomeszmény megalapozásához. Nem fogalmazzák programmá, de műveik bizonyíthatják, hogy a szellemi bezárkózás, a tópartiság, a templomtorony-perspektíva elleni tiltakozásban ők is társak voltak. Hogy mégis a körön kívül maradtak, annak okát talán a nemzedékké szerveződés igényének hiányában kell keresni, vagy abban, hogy a nemzedékké konstituálódók nem fogadták be őket. Koncz István viszont a körön belül volt, sőt költészete, nyilván jellegéből következően, mintegy kezdetben lobogójává is válhatott a mozgalomnak.

Ha a Symposion-mozgalom kohéziós erejének és göccá szerveződésének magyarázatát keressük, akkor ezt abban kell látni, hogy olyan evidens különbségek ellenére, mint amilyen Tolnai Ottó, Domonkos István, Fehér Kálmán, Ladik Katalin és Brasnyó István költészete, Gion Nándor és Végel László prózáirása, vagy Bányai János, Utasi Csaba, Bosnyák István és Gerold László kritika- és esszéírása mutat, közösen, nemzedékként egy adott irodalomszemlélettel szemben egyértelmű és igen határozottan elutasító magatartást tanúsítottak. Ritka szerencsés körülmény, hogy nem a jelentkezés egyidejűsége, hanem a fellépést meghatározó másságon alapuló irodalomszemlélet kovácsolta nemzedékké a symposionistákat. Ez lehet, az idők során már legendává vált, szépiült mozgalom hatásának, a példa értékű hatás intenzitásának, tartósságának a titka, amit alátámaszt közvetve az a tény is, hogy sem a Symposion későbbi nemzedé-

kei – olvasom egy Tolnai-interjúban: a negyedik generációt jegyzik –, sem más csoportosulások (ideértve a Symposiont időben megelőzőket is) hatása nem volt az első generációhoz hasonló intenzitású. S ezt bizonyítja az a tény is, hogy kizárólag az első nemzedék (főleg a kezdeti korszakban produkált) költészetének-prózáirásának poétikai jelentőségére utalnak mint a magyar irodalmi modernség fontos mozzanatára, illetve, hogy a politikai-kisebbségpolitikai indíttatású támadások is őket veszik célba.

Az egyik út, amelyen a modernség érvényt szerezhet magának – a Symposion példázta nemzedéki fellépés, mely általános érvényű másság jegyében történik. A másik út – a „magánzóké”, amelyet, bár nem nélkülözi a modernséget feltételező másság igényét, alapfokon az egyéni világkép – ellentétben a szintén létező kollektív világképpel – határoz meg, érvényesít(het). Ezt a másikat járja minden író, költő, kritikus, aki határozott, kialakult egyéni szemlélettel rendelkezve szervezeti irodalmi formába, verssé, regénnyé, tanulmánnyá témáját, eszközeit, nyelvét, műve olvasatát együtt tartalmazó, kifejező egyéni művészi világképét.

Mindezen tényezők műalkotássá egyesülő összességét látom Brasnyó István bevezetőben említett *Mutatványosok* című versében, amely a mai jugoszláviai társadalmi-politikai színtér kiismerhetetlenül változatos emberi tenyészetét rendező igényes költői eszközökkel, napi konkrétumokat és művelődéstörténeti általánosságokat magas szintű versnyelven egységesítő, megszólaló költeménnyé, aminek formai, művészi-mesterségi megoldásain át érezni a költő emberi-kortársi véleményét, szemléletét, a világképet, amely a miénk is, de amelynek kifejezésére csak a művészi szuverenitás képes. (A Brasnyó-vers mellett említhettem volna Böndör Pál, Jung Károly, Koncz István versei közül néhányat, hogy ezúttal csak a költészetben belül maradjak.) Ha a művészi világképet meghatározó tényezők közül bármelyik is hiányzik, vagy a többi rovására dominánssá lesz – mint például újabban mifelénk a háborús tematika, melyhez gyakorta nem társulnak az említett világkép-komponensek –, attól még létrejöhet műalkotás, de nem beszélhetünk modern versről, novelláról vagy regényről.

Végezetül: a vajdasági magyar irodalom számára a mostani létkörülmények tagadhatatlanul kínálják a „mindenestül” modern művek létrehozását, ám az alkalom felületességre is csábít. Írónak vétek nem élni ez alkalommal, és vétek a látványos sikerre spekulálva vele visszaélni. Ugyanis: időszerűek könnyűszerrel lehetünk, de modernnek aligha.